

УДК 331.25(477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕНСІЙ В УКРАЇНІ

І. Ковалів, здобувач

Львівський національний аграрний університет

Постановка проблеми. Спеціальна пенсія є одним із видів трудової пенсії, призначається за спеціальними пенсійними умовами, де враховано специфічні режими та особливості професійного й соціального статусу. Спеціальні пенсії поширюються на державних службовців, народних депутатів та їх помічників, суддів, прокурорів, працівників прокуратури, митників, журналістів, наукових і науково-педагогічних працівників, працівників дипломатичної служби, Кабінету Міністрів України та Національного банку, органів місцевого самоврядування, судової експертизи тощо.

Призначення таких пенсій регламентують спеціальні закони. За час незалежності нашої держави було ухвалено понад 20 законодавчих актів, які встановлюють особливі, набагато вигідніші порівняно із загальними умови для вибраних осіб. Їхні пенсії у 1,5-15 разів вищі за звичайні пенсії за віком, а завдяки особливому порядку індексації вони ще й зростають швидше. Упродовж 2004-2009 рр. кількість «спецпенсіонерів» зросла на 63,5 тис. осіб і перевищила 200 тис. осіб [12, с. 13].

Отже, специфічні умови призначення таких виплат і недосконале правове їх регулювання спонукають до подальших досліджень проблеми з метою пошуку способів зменшення дисбалансу в доходах пенсіонерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості призначення спеціальних пенсій і диспаритет між рівнями пенсійного забезпечення різних верств населення є предметом зацікавлення багатьох учених. Зокрема Н. Болотіна обґрунтовує спеціальний соціальний захист; С. Синчук вперше на теренах нашої держави здійснює спробу сформулювати поняття спеціальних пенсій та охарактеризувати основні їх ознаки; М. Клемпарський і Л. Князькова досліджували пенсійне забезпечення військовослужбовців; Р. Обручков і А. Скоробагатько вивчали пенсійне забезпечення науково-педагогічних кадрів та працівників морського і річкового флоту; Г. Лопушняк вказує на необхідність перегляду розмірів спеціальних пенсій. Водночас цілісного наукового дослідження спеціального пенсійного забезпечення та обґрунтування його доцільності досі немає.

Як зазначає Л. Ткаченко, існує надзвичайно велика нерівномірність у розподілі видатків між пенсіонерами. У січні 2011 року половина пенсіонерів одержувала пенсії не вище 900 грн, а їх частка в загальній сумі видатків становила лише 35%. Водночас 15% пенсіонерів з відносно високими пенсіями отримували 32% загальної суми місячних видатків на виплату пенсій [12, с.13]. Така диференціація пенсій за професійною ознакою необґрунтована, має дискримінаційний характер щодо тих осіб, які отримують мінімальну пенсію за віком (за повного страхового стажу) згідно з чинним законодавством на загальних підставах.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є аналіз сучасного стану і особливостей призначення спеціальних пенсій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до спеціальних умов пенсійного забезпечення за особливостями соціального статусу отримують пенсію особи, які зазнали

особливих ризиків під час виконання службових обов'язків на небезпечних ділянках праці та державних доручень. Збереження пільгових умов пенсійного забезпечення передбачено особам, які мали таке право за нормами Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року. У Законі України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» ці пільги збережені.

Зауважимо, що для всіх категорій осіб, які отримують спеціальні пенсії, згідно з новим законом щодо реформування пенсійної системи передбачені зміни в пенсіях. Зокрема зменшення розміру спеціальних пенсій з 90% до 80% від заробітної плати для держслужбовців, науковців, народних депутатів тощо. Крім того, дострокові пенсії призначатимуться народним депутатам не за два роки до досягнення пенсійного віку, як це було раніше, а за півтора. Також підвищується пенсійний вік для всіх категорій осіб, які отримують пенсії цього виду: для чоловіків, які працюють на державній службі, – до 62 років (поступово по півроку за рік), починаючи з 2013 року. Водночас передбачено зростання граничного віку перебування на державній та дипломатичній службах, в органах місцевого самоврядування до 60 років для жінок і 62 років для чоловіків. Вимагатиметься також збільшення страхового стажу, необхідного для призначення спеціальних пенсій: жінкам – із 20 до 30 років, чоловікам – із 25 до 35 років.

Отже, серед новацій Закону є підвищення пенсійного віку, збільшення тривалості нормативного стажу і мінімального страхового стажу для призначення пенсії за віком, обмеження спеціальних пенсій та зменшення максимального розміру пенсії.

На одержання пенсій державних службовців можуть претендувати особи, які досягли встановленого законодавством пенсійного віку та зі страховим стажем для чоловіків, дещо вищим, ніж у жінок, які працювали на тих самих посадах, що й чоловіки. Державним службовцям перераховують раніше призначені пенсії, як непрацюючим, так і працюючим пенсіонерам державної служби. На державних службовців поширюється право призначення пенсії достроково, але лише згідно зі ст. 26 Закону України «Про зайнятість населення» та ст. 21 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні».

Державним службовцям за певних умов призначають пенсію по інвалідності. Її встановлюють за наявності страхового стажу, визначеного Законом особам I або II групи у період перебування на державній службі, які мають стаж державної служби не менше 10 років, а також особам з-посеред інвалідів I та II груп незалежно від часу встановлення їм інвалідності, які мають не менше 10 років стажу державної служби на посадах, віднесених до категорії посад державного службовця за умов праці на зазначених посадах під час призначення такої пенсії.

Окрему категорію осіб становлять працівники дипломатичної служби. Їм пенсію призначають відповідно до Закону України «Про державну службу». Правда, при цьому є деякі особливості встановлення пенсій, зокрема для тих осіб, що перебувають у довготерміновому відрядженні. Практично, посади працівників закордонних дипломатичних установ та їх пенсійне забезпечення прирівнюються до відповідних посад працівників центрального апарату Міністерства закордонних справ України.

Особливої гостроти набрало пенсійне забезпечення чорнобильців. Вони наполягли на збільшенні розмірів їхніх пенсій ще під час обговорення проекту Закону України щодо реформування пенсійної системи. Виявлено прогалини у законодавстві з

приводу обчислення пенсій, які розраховувалися з позиції мінімального розміру пенсій за віком на загальних умовах. Розмір мінімальної пенсії для чорнобильців не був врахований, тоді як їх пенсійне забезпечення здійснювалося за спеціальним законом.

Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи», де закладено пенсійні зміни для інвалідів-ліквідаторів, сутність яких полягає у проведенні осучаснення індивідуального заробітку на базі 2006 року. Осучаснення заробітку розпочалося з 1 січня 2012 року і, таким чином, чорнобильці одержують нові пенсійні виплати. Перед тим вжито низку пільгових заходів щодо перегляду документів, на підставі яких підтверджено статус і заробітну плату.

Зазначимо, щодо перерахунків пенсій для осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС у 1986-1990р. і визнані інвалідами, проведена ґрунтовна перевірка пенсійних справ учасників, віднесених до I категорії, та первинних документів, які стали підставою видачі довідки про заробітну плату на період роботи в зоні відчуження. Крім того, уточнено правильність визначення тарифної ставки чи посадового окладу для розрахунків з оплати праці за роботу в зоні відчуження взагалі, а також оплати праці за понаднормовий час роботи у вихідні й святкові дні та нарахування премій за дні роботи в зоні.

Особлива увага звернута при цьому на застосування кратності оплати праці до переліку населених пунктів зони відчуження, які у межах 30-кілометрової зони ЧАЕС залежно від небезпеки розділені на III, II, I зони. Відповідно оплата праці встановлюється у п'яти-, чотири-, триразовому розмірах тарифних ставок посадових окладів.

Голова Пенсійного фонду України Б. Зайчук наводить факти зловживань під час перегляду розміру пенсій: «У Харківській області суддя за один день приймає два рішення: про повернення одній людині компенсації в 920 тис. грн і виплату щомісячної компенсації у 18 тис., а іншому чорнобильцю присуджує компенсацію в 720 тис. грн і пенсію в 16 тис. [2, с. 6]. Як підкреслює Б. Зайчук, лише за 11 місяців 2011 року Пенсійний фонд спрямував на задоволення судових рішень 5,9 млрд грн, а залишилося непрофінансованими ще 2,3 млрд грн. Окрім того, ми сьогодні маємо майже 2 млрд грн штрафів за невиконання рішень судів [2, с. 6].

Постановою Кабміну України передбачено збільшити розмір додаткової пенсії інвалідам-ліквідаторам за шкоду, заподіяну здоров'ю, до рівня, який сьогодні діє для інвалідів війни, тобто 50, 40 і 30 % прожиткового мінімуму залежно від групи інвалідності. Це означатиме, що вже у 2012 році середня пенсія для інвалідів-ліквідаторів збільшиться із 1815 до 4129 грн.

Зросте також пенсія дітям-інвалідам, які є потерпілими внаслідок Чорнобильської аварії, з 380 грн, які вони отримували, до 842 грн у 2012 році. Для осіб, що втратили працездатність через шкоду, заподіяну здоров'ю, підвищилася пенсія з 15 до 18% прожиткового мінімуму, що дало змогу збільшити пенсійні виплати з 495 грн у 2011 році до 994 грн у 2012 році. Зросла пенсія на 20% до додаткової пенсії також для інвалідів, якщо інвалідність настала з цієї ж причини. Пенсійні виплати для I групи збільшилися із 710 грн у 2011 році до 1553 грн у 2012 році, II групи – від 665 грн до 1294 грн, III групи – від 600 грн до 1225 грн [11, с. 4].

За словами С. Тігіпка, це ті інваліди, які перебували на відповідних територіях, які не брали участі в ліквідації аварії, але лікарями було встановлено, що їхня інвалідність пов'язана з Чорнобильською катастрофою. Досі вони отримували пенсію нижчу, ніж усі інваліди України в середньому, тому що свого часу їм встановили пенсії, не прив'язавши до прожиткового мінімуму, і такі, що не індексуються» [11, с. 4].

Уряд схвалив збільшення пенсії непрацездатним особам, які втратили годувальника, до 3749 грн вже у 2012 році. До цього часу вони отримували від держави компенсацію в обсязі 1786 грн (див. табл.).

Таблиця

Пенсії ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС та постраждалим особам, грн

Показник	2011 р.	2012 р.	Зростання у 2012 році до 2011 року	
			грн	разів
Середня пенсія інвалідам-ліквідаторам	1815	4129	2314	2,3
Пенсія дітям-інвалідам, які потерпіли внаслідок Чорнобильської аварії	380	842	462	2,2
Пенсії особам, які втратили працездатність через заподіяну шкоду здоров'ю	495	994	499	2,0
Пенсійні виплати інвалідам I групи	710	1553	843	2,2
Пенсійні виплати інвалідам II групи	665	1294	629	2,9
Пенсійні виплати інвалідам III групи	600	1225	625	2,0
Пенсії непрацездатним особам, які втратили годувальника	1786	3749	1963	2,1

Заслужує підтримки, на нашу думку, пропозиція розмежування допомоги між ліквідаторами й постраждалими, перегляду зон радіоактивного забруднення та переліку документів для призначення чорнобильської пенсії. Отже, рівень державної допомоги потрібно підвищувати, але призначати тим, хто справді постраждав внаслідок катастрофи. Між іншим, держава не скасувала жодної пільги чорнобильцям, вони не позбавлені преференцій із комунальних платежів та отримання ліків за рецептами в аптеках.

Законодавством України передбачено пенсійне забезпечення наукових і науково-педагогічних працівників, яке має на меті підтримання престижності наукової праці та стимулювання оновлення наукових кадрів.

Вивчення проблеми пенсійного забезпечення наукових працівників показало, що з часу набрання чинності Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» призначення пенсії зазнало значних змін, а саме її призначають за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком

чоловікам після досягнення 62-річного віку, а жінкам – 60-річного віку. Значимо, що збільшення пенсійного віку як для чоловіків, так і для жінок проходитиме поступово на 6 місяців залежно від дати народження за таким самим принципом, як призначення пенсії за віком на загальних підставах.

Доцільно наголосити, що суттєво збільшено також страховий стаж, де наукова пенсія призначатиметься за наявності загального стажу роботи для чоловіків 35 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 25 років, для жінок необхідне зростання загального стажу роботи до 30 років, наукового - до 20 років. До стажу наукової роботи зараховується стаж роботи на посадах наукових працівників (керівник наукової установи чи організації, заступник керівника з наукової роботи, академік-секретар, учений секретар, науковий співробітник, докторант та ін.). Береться до уваги стаж праці на посадах науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (асистент, викладач, старший викладач, директор бібліотеки, науковий працівник бібліотеки, доцент, професор, завідувач кафедри, декан, проректор, ректор).

Пенсію науковим і науково-педагогічним працівникам з 1 жовтня 2011 року встановлено в розмірі 80% (замість 90% до цього часу) від заробітної плати, яка складається з посадового окладу, доплати за науковий ступінь та за вчене звання, надбавки за вислугу років.

Пенсіонери-науковці можуть продовжувати працю на посадах, яку займали до призначення пенсії за віком, однак при цьому нове законодавство передбачає отримання не всієї спеціальної, а лише звичайної трудової пенсії.

За висловом М. Шамбіра, усе це є доказом соціальної справедливості стосовно майже 10 млн українців, які отримують відносно невисокі трудові пенсії на загальних підставах. Це обмеження не поширюється на пенсіонерів, яким пенсія призначена до набрання чинності Закону та які влаштувалися на роботу до 1 жовтня 2011 року [13, с. 11].

Законодавство України передбачає призначення спеціальних пенсій суддям. Суддя має право на пенсійне забезпечення та довічне грошове утримання: після звільнення від виконання своїх обов'язків після досягнення передбаченого законом віку, у зв'язку із закінченням терміну повноважень та ін.

За Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» змінено підходи до встановлення пенсії суддям. Зменшено розмір пенсії до 80% від заробітної плати, відбулося обмеження заробітку для призначення пенсій сумою заробітної плати, на яку нараховується єдиний соціальний внесок, як для інших категорій пенсіонерів. Передбачено збільшення страхового стажу роботи на цій посаді для призначення пенсії, змінено джерела фінансування пенсій та довічного грошового утримання.

Пенсійне забезпечення прокурорів і працівників органів прокуратури передбачено Конституцією України, на підставі якої виокремлено категорію громадян, що потребують додаткових гарантій з боку держави. Це, передусім, пов'язано з підвищеними вимогами до трудової дисципліни, професійної придатності, фахових та інших якостей, а часто – з ризиком для здоров'я і життя.

Право на призначення пенсії такого виду мають особи, які безпосередньо перед зверненням за її призначенням працюють в органах прокуратури чи науково-навчальних

зкладах генеральної прокуратури України, та особи, звільнені з прокурорсько-слідчих посад органів прокуратури за станом здоров'я, у зв'язку зі скороченням кількості або штату працівників, обранням їх на виборні посади в органах державної влади або органах місцевого самоврядування.

При цьому зарібок для призначення розміру пенсії згідно з новим пенсійним законодавством обмежено сумою зарплати, на яку нараховується єдиний соціальний внесок, як для інших категорій пенсіонерів.

Висновки. Отже, проведені дослідження показали, що кількість осіб, яким призначено спеціальну пенсію, зростає. Особливо їх зростання помітне у 2011 році. Причиною збільшення кількості пенсіонерів зазначеної групи осіб, на наш погляд, було переконання окремих із них, які досягли пенсійного віку, про зниження пенсійних виплат після прийняття Верховною Радою України Закону щодо реформування пенсійної системи. Представлений Кабінетом Міністрів України законопроект різко критикували опозиційні фракції, які вважали його недосконалим, а внесені поправки були націлені на зниження щомісячних пенсій багатьом категоріям пенсіонерів, передусім державним службовцям високого рангу, суддям і прокурорам, яким призначалися надвисокі пенсії, порівняно з пенсіонерами, що одержують пенсії на загальних підставах.

Вважаємо, що потрібно застосувати жорсткі обмеження на призначення спеціальних пенсій певним категоріям працівників, у зв'язку з обмеженими ресурсами Пенсійного фонду.

Бібліографічний список

1. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальний захист в Україні / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 2010. – 249 с.
2. Зайчук Б. Держава не дасть спекулювати на Чорнобильських пенсіях / Б. Зайчук // Вісник Пенсійного фонду України. – 2011. – № 11. – С. 5-6.
3. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16.
4. Призначення пенсій держслужбовцям [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/.
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15.
6. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53.
7. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3.
8. Про пенсії за особливі заслуги перед Україною : Закон України від 1 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 35.
9. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12.
10. Статус суддів : Закон України від 15 грудня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 8.
11. Тігіпко С. Осучаснення пенсій та захист пенсійних внесків другого рівня – першочергові завдання / С. Тігіпко // Соціальний захист. – 2011. – № 10. – С. 8.
12. Ткаченко Л. Динаміка та диференціація розмірів пенсій / Л. Ткаченко // Вісник Пенсійного фонду України. – 2011. – № 4. – С. 12–13.

13. Шамбір М. Нові пенсійні правила : Стимули і запобіжники / М. Шамбір // Соціальний захист. – 2011. – № 10. – С. 11.

Ковалів І. Особливості призначення спеціальних пенсій в Україні

Проаналізовано сучасний стан та особливості призначення спеціальних пенсій. Вказано на необхідність перегляду розмірів спеціальних пенсій з метою ліквідації диспаритету між різними верствами пенсіонерів.

Ключові слова: спеціальні пенсії, пенсійне забезпечення, пенсійна система, пенсія.

Kovaliv I. Peculiarities of granting special pensions in Ukraine

Modern conditions and peculiarities of granting special pensions are high lighted in the article. It is suggested the necessity to look through the amount of special pensions to liquidate the pension disparities of different pension sections.

Key words: special pensions, pension insurance, pension system, pension.

Ковалив И. Особенности назначения специальных пенсий в Украине

Проведен анализ современного состояния и особенностей назначения специальных пенсий. Указано на необходимость пересмотра размеров специальных пенсий с целью ликвидации диспаритета между различными слоями пенсионеров.

Ключевые слова: специальные пенсии, пенсионное обеспечение, пенсионная система, пенсия.